

Загородній І. В.,

аспірант кафедри криміналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАНЕСЕННЯМ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Анотація. У статті розглянуто особливості криміналістичної характеристики особистості потерпілих у злочинах, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень. Визначено, що потерпілий становить криміналістичний інтерес як носій доказової інформації, як фізичний об'єкт, що може мати на собі сліди злочину, а також як джерело відомостей, опрацювання яких надає змоги висунути слідчі версії та швидко і повно розкрити і розслідувати злочин. Встановлено, що важливе значення для розслідування злочинів вказаної категорії має вивчення соціально-демографічних і соціально-рольових ознак потерпілого, його психологічного портрета, способу життя до вчинення щодо нього злочину, а також характеру стосунків зі злочинцем.

Ключові слова: тілесні ушкодження, розслідування нанесення тілесних ушкоджень, криміналістична характеристика нанесення тілесних ушкоджень, потерпілий, криміналістична характеристика потерпілого.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем вітчизняної криміналістичної науки є розробка і вдосконалення сучасних науково обґрунтованих методик розслідування насильницьких злочинів, зокрема злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень. Оскільки у структурі криміналістичної характеристики злочинів зазначеної категорії важливе місце посідають відомості щодо особистості потерпілого, науковий інтерес являє вивчення його соціально-демографічних і соціально-рольових ознак, психологічного портрета, способу життя до вчинення щодо нього злочину, а також характеру стосунків зі злочинцем.

Дослідження за темою. Проблемам побудови методики розслідування насильницьких злочинів, а також розробці їх криміналістичної класифікації приділено увагу в працях Ю.П. Аленіна, В.С. Богданової, В.Г. Дрозд, В.П. Колмакова, В.В. Логінової, В.О. Коновалової, М.І. Панова, С.О. Сафронова, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура та інших дослідників.

Мета статті – визначення соціально-демографічних, соціально-рольових ознак потерпілого у злочинах, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень, його психологічного портрета, способу життя до вчинення щодо нього злочину, а також характеру стосунків зі злочинцем.

Виклад основного матеріалу. У структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень, підвищена увага традиційно приділяється особливостям особистості потерпілих.

Як зазначається в літературі, на початковому етапі розслідування злочину доволі часто саме потерпіла особа виступає одним з основних джерел отримання інформації, використання якої сприяє швидкому його розкриттю. Ретельне вивчення особи потерпілого та його поведінки дозволяє висунути слідчі

версії про особу, яка вчинила злочин, а також найповніше та найточніше виявити обставини, які сприяли його вчиненню. Підкреслюється, що потерпілий становить криміналістичний інтерес ще й тому, що є не лише джерелом доказової інформації як суб'єкт, що повідомляє про обставини вчиненого злочину, а й фізичним об'єктом, який може мати на собі (тілі чи одязі) або на речах, які є у нього, різні сліди, виявлення та криміналістичне дослідження яких дозволяє отримати інформацію, що сприятиме повному, всебічному та швидкому розслідуванню злочину [7, с. 116].

Криміналістами зазначається, що перелік відомостей про потерпілого, які встановлюються і використовуються під час виявлення, розслідування і криміналістичної профілактики злочинів, є досить широким і містить в собі значну кількість елементів, які можуть змінюватися залежно від виду злочину та категорії потерпілого [8, с. 203].

На нашу думку, важливе значення для розслідування злочинів вказаної категорії має вивчення, насамперед, соціально-демографічних і соціально-рольових ознак потерпілого, його психологічного портрета, способу життя до вчинення щодо нього злочину, а також характеру стосунків зі злочинцем.

Що ж до базових соціально-демографічних ознак потерпілого, то за даними Б.О. Шелудько, найчастіше в ролі потерпілих виступають чоловіки (79,2%) у віці 20–25 років (39,3%) [12, с. 77]. С.О. Сафронов стверджує, що в більшості випадків (57%) злочини, пов'язані з умисним нанесенням тілесних ушкоджень, вчиняються чоловіками щодо чоловіків. Значним є відсоток тілесних ушкоджень, заподіяних чоловіками щодо жінок – 30%. Водночас, лише 6% злочинів зазначеної категорії вчиняється жінками щодо чоловіків та 7% – жінками щодо жінок. За даними автора, жертвами тілесних ушкоджень, в основному, стають особи у віці від 30 до 50 років (52%), від 20 до 30 років – 18%, від 50 до 60 років – 17%, понад 60 років – 7%, від 16 до 20 років – 3%, від 14 до 16 років – 2%, від 10 до 14 років – 0,5%, до 10 років – 0,5% [11, с. 31–32].

Проведене В.Г. Дрозд дослідження потерпілих від нанесення тяжких тілесних ушкоджень показало, що із загальної кількості постраждалих чоловіки становлять 73%, тобто щодо жінок, незважаючи на слабку стать, вчиняється лише кожне четверте тяжке посягання на тілесну цілісність. У свою чергу, за віковими характеристиками потерпілі в злочинах зазначеної категорії розподілилися наступним чином: до 18 років – 18,1%, 18–25 років – 25,3%, 25–30 років – 21,9%, 30–40 років – 11,6%, 40–50 років – 12,3%, 50–60 років – 7,5%, понад 60 років – 6,2% [4, с. 209].

З наведених даних у цілому вбачається, що в більшості випадків злочинець і потерпілий відносяться до однієї статі у чоловіків, однак жінки в цілому однаково часто наносять тілесні ушкодження як самим жінкам, так і представникам протилежної статі. Статистично найбільш уразливою для нанесення

тілесних ушкоджень є категорія молодих людей, переважно у віці до 40 років.

Для результатів розслідування, безперечно, важливе значення має наявність та характер зв'язків між винною особою та потерпілим до вчинення насильницьких дій. Від того, чи були знайомі злочинець і потерпілий, залежить місце і обстановка вчинення злочину, а також спосіб заподіяння тілесних ушкоджень.

У криміналістичній літературі відзначається, що у більшості випадків потерпілий і обвинувачений раніше були знайомі або знаходилися в родинних чи подружніх стосунках, рідше – не були знайомі один з одним. При цьому, коли злочинець і жертва раніше знали один одного, у кожному п'ятому випадку вони відчували обопільне неприязне відношення, а 14% перебували один з одним у сварці. [11, с. 32] За даними А.О. Карєвої, у 48% випадків злочинець був знайомим потерпілого, у 29% – родичем, у 8% – товаришем по службі, у 3% – попутником, і лише у 12% – невідомим. [6, с. 46]

Аналізуючи питання щодо зв'язку злочинця з потерпілим у справах про нанесення тяжких тілесних ушкоджень, В.Г. Дрозд зазначає, що злочини вказаної категорії вчиняються особами, що перебувають з потерпілим: у родинних стосунках (4,5% – брат чи сестра, 3,4% – батько або мати, 6,7% – інші родичі), у дружніх стосунках (сусіди – 13,5%, друзі по роботі, навчанню – 16,9%), познайомилися напередодні злочину – 19,7%. Водночас, за даними автора, значна кількість таких злочинів вчиняється особами, які незнайомі потерпілому – 35,4%, що на першому етапі розслідування ставить питання про вжиття усіх можливих заходів для встановлення додаткових джерел інформації про особу злочинця [5, с. 10].

За даними О.О. Щербатих, у 90% випадків злочинець і потерпілий раніше були знайомі, у 20% випадків виявлено родинні зв'язки, у 70% випадків злочинець і потерпілий були друзями або знайомими. [14, с. 95]

Оскільки для організації пошукової роботи важливе значення мають відомості про місце проживання потерпілого і злочинця, фахівцями проводились дослідження, які показали, що 26% злочинців і потерпілих мешкали в одній квартирі, 1,8% – у під'їзді одного будинку, 7,4% – в одному будинку, 6,8% – на одній вулиці, 47,6% – в одному населеному пункті, 9,1% – у різних населених пунктах. Отримані результати свідчать про тісний зв'язок злочинця з потерпілим за місцем їх проживання, що слід враховувати в процесі висування і перевірки слідчих версій. [4, с. 209–210]

Поряд з вивченням та узагальненням соціально-демографічних ознак потерпілих, суттєве значення традиційно надається віктимологічним аспектам проблеми.

Нанесення тілесних ушкоджень є злочином, в якому не останню роль відіграє поведінка самого потерпілого і його особистісні якості.

У сучасній криміналістиці залежно від ролі потерпілого (жертви) під час реалізації злочинного наміру розрізняють декілька видів його типової поведінки:

1) позитивна – спрямована на запобігання конфліктній ситуації, на припинення злочину й затримання злочинця;

2) нейтральна (байдужа) – не сприяє вчиненню злочину, але й не перешкоджає йому;

3) провокуюча – своїм характером, тривалістю і інтенсивністю сприяє реалізації злочинного наміру. [10, с. 155]

Дані слідчої та судової практики свідчать, що у більшості випадків жертви злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних

ушкоджень, самі характеризуються негативно, відрізняються протиправною поведінкою, раніше вдавалися до насильницьких дій.

Так, вказуючи, що особистість злочинця у справах зазначеної категорії характеризується, як правило, асоціальною поведінкою, В.С. Бурданова і Л.М. Нікітін водночас зазначають, що те ж саме часто можна сказати і про потерпілого [1; 4]. Таким чином, жертви своєю поведінкою нерідко сприяють вчиненню щодо них насильницьких злочинів.

А.В. Варданян звертає увагу, що багато жертв насильницьких злочинів самі характеризувались негативно, відрізнялися аморальною поведінкою, мали різні контакти з представниками кримінального середовища. Більшість осіб, які ставали жертвами кримінального насильства в неповнолітньому віці, пізніше самі вдавалися до різних форм насильства. З огляду на це, автор доходить висновку, що процеси криміналізації і віктимізації часто мають однакові витоки. Багато осіб, винних у вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти особи, і потерпілі внаслідок таких дій належать до одного соціального середовища. На думку автора, вказані обставини багато в чому пояснюють той факт, що значна частка потерпілих не звертається до правоохоронних органів, що обумовлює доволі високий рівень насильницької злочинності [2, с. 27]. До цього слід додати труднощі в розкритті та розслідуванні злочинів зазначеної категорії, не зацікавленість у цьому потерпілих і відсутність бажання встановити належний контакт зі слідчими.

Узагальнюючи дані щодо поведінки потерпілого до моменту заподіяння йому тілесних ушкоджень, С.О. Сафронов зазначає, що у 29% випадків потерпілий ображав особу, яка завдала йому тілесних ушкоджень, або іншу особу, у 21% – потерпілий першим почав здійснювати фізичний вплив, у 15% – першим почав сварку, у 14% випадків – потерпілий чіплявся до інших осіб [11, с. 33].

У правовій літературі зазначається, що жертви насильницьких злочинів іноді відіграють навіть більш активну роль, ніж сам правопорушник. Так, за даними І.В. Горшкова та Р.М. Зулкарнесєва, лише у 23,8% випадків вчинення тяжких насильницьких побутових злочинів поведінка потерпілих була правомірною [3; 14].

Як зазначає Б.О. Шелудько, у деяких випадках особливості поведінки жертви і її взаємовідносини зі злочинцем сприяють зародженню злочинного замислу, стимулюють його антисуспільну установку, зумовлюють спосіб і вибір засобів вчинення злочину, а іноді є обов'язковими умовами вчинення злочину щодо конкретної жертви. За висновками автора, вчиненню вказаних злочинів нерідко передують і активна провокація з боку потерпілого, тобто образи, погрози, побої, мордування, наклепницькі вигадки, а також вчинки, спрямовані проти особи, що наносить шкоду здоров'ю, її близьких [12, с. 77–78].

Потерпілі, зазвичай, походять з того ж соціального середовища, що й злочинці. Достатньо високою серед них є питома вага осіб, що ніде не працюють і не навчаються, мають низький рівень освіти, зайняті некваліфікованою працею.

Значна кількість злочинів вказаної категорії вчиняється, коли у стані алкогольного сп'яніння перебувають і злочинець, і потерпілий, причому алкоголь нерідко вживається сумісно. За даними вибіркового дослідження, на момент нанесення тілесних ушкоджень у стані алкогольного сп'яніння перебувало від 37% до 80% потерпілих та 4% – у стані наркотичного сп'яніння [11, с. 33; 4, с. 209; 12, с. 77].

До «типових» потерпілих у злочинах про нанесення тілесних ушкоджень криміналісти відносять осіб, які в побуті та сім'ї самі практикують фізичне насильство до своїх близьких. Частіше, це чоловіки у віці від 35 років, що страждають на алкоголізм, нерідко раніше судимі, особи, що постійно конфліктують зі своїми сусідами в результаті незгоди з приводу користування комунальними квартирами, присадибними ділянками тощо. Серед останньої категорії потерпілих вирізняються жінки середнього і старшого віку, що страждають на розлади нервової системи і характеризуються підвищеною агресивністю [12, с. 78].

Слід зазначити, що в багатьох випадках нанесення тілесних ушкоджень може і не бути пов'язане з протиправною, аморальною або провокуючою поведінкою потерпілого. Поведінка потерпілого нерідко може бути і правомірною, пов'язаною з вимогами припинити насильницькі дії, розніманням бійки, висловленням зауважень щодо аморальної поведінки злочинця тощо.

Рідше зустрічається нейтральна поведінка потерпілого.

Серед жертв нанесення тілесних ушкоджень можуть бути діти, особи похилого віку, хворі. Посягання на малолітніх і осіб похилого віку, як правило, вчиняються злочинцями щодо своїх батьків або батьків подружжя (також найчастіше у стані алкогольного сп'яніння). Вказані факти пояснюються, насамперед, впевненістю і зухвалістю злочинців, які усвідомлюють слабкість, а іноді і безпорадність жертви.

За даними Б.О. Шелудько, питома вага подібних фактів становить 8,5%, а агресивна поведінка злочинця може бути обумовлена безпорадністю потерпілого (50% випадків), дачею показань потерпілим у іншій кримінальній справі (25%), виконанням громадського обов'язку (25%) [13, с. 99].

У деяких випадках злочини зазначеної категорії вчиняються щодо двох або більше потерпілих, будучи пов'язані єдністю мотивів та цілей. Як зазначається дослідниками, вказані випадки переважно мають місце, коли сварка виникає на ґрунті сімейного конфлікту, і хто-небудь з близьких потерпілого заступається за нього. Дії винного під час вчинення таких злочинів відрізняються підвищеною агресивністю, і особи, що їх вчиняють, являють підвищену суспільну небезпеку [9, с. 27].

Досліджуючи особливості поведінки потерпілого після заподіяння йому тілесних ушкоджень, С.О. Сафронов зазначає, що більшість жертв (91%) припиняють активну діяльність, закликають на допомогу інших осіб. Через сильне душевне хвилювання або страх відразу після заподіяння тілесного ушкодження 5% жертв бігли (йшли) з місця, де їм було безпосередньо заподіяно тілесне ушкодження. Активні дії продовжували лише 4% жертв: в основному вони виражалися у спробі забрати знаряддя злочину, вчинити фізичне насильство щодо злочинця. Певна кількість потерпілих (3%) погрозували фізичною розправою або іншою помстою злочинцю. Погрози здійснювалися як безпосередньо самим потерпілим, так і його родичами, подружжям або знайомими [11, с. 34].

Водночас, на досудовому розслідуванні необхідно враховувати і можливу зацікавленість потерпілого в результатах розслідування кримінального провадження. Він може приховувати або викривляти ті чи інші обставини злочину, а також події, які йому передували, зокрема власну аморальну та протиправну поведінку. Вивчення особистості потерпілого, налагодження психологічного контакту з ним допомагає перевірити достовірність його показань і сприяє успішному досягненню цілей кримінального провадження.

Висновки. Для розслідування злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень, важливе значення має вивчення соціально-демографічних і соціально-рольових ознак потерпілого, його психологічного портрета, способу життя до вчинення щодо нього злочину, а також характеру стосунків зі злочинцем, оскільки це дозволяє оптимізувати процес досудового розслідування, висунути слідчі версії та ефективно досягти цілей кримінального провадження.

У більшості випадків потерпілий і злочинець відносяться до одного соціального середовища, були знайомі до вчинення злочину або є родичами, проживали сумісно, по сусідству або в одному населеному пункті. Вчиненню злочину часто передують протиправна або аморальна поведінка самого потерпілого, сумісне вживання алкоголю та наркотиків, сімейні та інші побутові сварки. Окрему групу потерпілих становлять малолітні, особи похилого віку та інші слабкі і безпорадні жертви.

Під час досудового розслідування потерпілі можуть виявляти протиправну зацікавленість у результатах досудового розслідування – викривляти обставини злочину, приховувати власну протиправну поведінку, безпідставно звинувачувати інших осіб у вчиненні злочинів.

Література:

- Бурданова В.С. Расследование умышленного причинения вреда здоровью / В.С. Бурданова, Л.Н. Никитин : учеб. пособ. – Изд. 3-е, испр. и доп. – СПб., 2000. – 72 с.
- Варданян А.В. Виктимологический аспект личности потерпевшего в структуре криминалистических признаков признаков тяжких преступлений против жизни и здоровья человека / А.В. Варданян // Философия права. – 2010. – № 6 (43). – С. 25–28.
- Горшков И.В. Тяжкие преступления в семье / И.В. Горшков, Р.М. Зулкарнеев : учеб. пособ. / под ред. Ю.М. Антопяна. – М. : ВНИИ МВД России, 1997. – 72 с.
- Дрозд В.Г. Криміналістична характеристика злочинця та особи потерпілого при заподіянні тяжких тілесних ушкоджень / В.Г. Дрозд // Митна справа. – 2011. – № 4(76), ч. 2. – С. 206–210.
- Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Г. Дрозд. – К., 2009. – 19 с.
- Карева А. Значение оценки способа преступления при расследовании умышленного причинения вреда здоровью / А. Карева // Закон и право. – 2006. – № 6. – С. 45–46.
- Карпенко В.В. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень, чинених неповнолітніми / В.В. Карпенко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 4. – С. 113–117.
- Козицька О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочинів, вчинених відносно дітей / О. Козицька // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 11(249). – С. 202–206.
- Коновалов В.С. Криміналістическая характеристика причинения вреда здоровью / В.С. Коновалов // Юристь-Правоведь. – 2007. – № 4(23). – С. 22–27.
- Коновалова В.О. Юридична психологія / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько : акад. курс. – К. : Ін Юре, 2004. – 424 с.
- Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень / С.О. Сафронов. – Харків, 2003. – 175 с.
- Шелудько Б.А. Криміналістически значимые сведения о личности потерпевшего в ходе расследования умышленного причинения вреда его здоровью / Б.А. Шелудько // Закон и право. – 2011. – № 3. – С. 77–79.
- Шелудько Б.А. Способы причинения вреда здоровью и сокрытия его следов / Б.А. Шелудько // Закон и право. – 2009. – № 4. – С. 98–100.
- Щербатых Е.А. Криміналістическая характеристика умышленного причинения вреда здоровью как основа формирования методики профессиональной защиты / Е.А. Щербатых // Закон и право. – 2009. – № 7. – С. 92–95.

Загородный И. В. Личность потерпевшего как элемент криминалистической характеристики преступлений, связанных с нанесением телесных повреждений

Аннотация. В статье рассмотрены особенности криминалистической характеристики личности потерпевших по преступлениям, связанным с нанесением телесных повреждений. Определено, что потерпевший представляет криминалистический интерес как носитель доказательственной информации, как физический объект, который может носить на себе следы преступления, а также как источник сведений, обработка которых предоставляет возможность выдвинуть следственные версии и быстро и полно раскрыть и расследовать преступление. Установлено, что важное значение для расследования преступлений указанной категории имеет изучение социально-демографических и социально-ролевых свойств потерпевшего, его психологического портрета, образа жизни до совершения в отношении него преступления, а также характера отношений с преступником.

Ключевые слова: телесные повреждения, расследование нанесения телесных повреждений, криминалистическая характеристика нанесения телесных повреждений,

потерпевший, криминалистическая характеристика потерпевшего.

Zagorodny I. Person of victim as an element of forensic characterization of crimes related to causing bodily harm

Summary. The article examines the characteristics of the criminalistic characteristics of the victims' personalities in crimes related to the infliction of bodily injuries. It is determined that the victim represents forensic interest as a carrier of evidentiary information, as a physical object that can carry the traces of a crime, as well as as a source of information, the processing of which provides an opportunity to put forward investigative versions and quickly and fully reveal and investigate the crime.

It is established that the study of the socio-demographic and socially-role properties of the victim, his psychological portrait, the way of life before committing a crime against him, and the nature of the relationship with the criminal is important for investigating crimes of this category.

Key words: bodily injuries, investigation of bodily injury, forensic characteristics of causing bodily harm, victim, forensic characteristics of the victim.